

İMAM HATİP LİSELERİNDE OKUTULAN İSLÂM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE İNCELENMESİ¹

Faruk AYDIN *

Öz

İslâm medeniyeti, alemlere rahmet olarak gönderilen İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tarih sahnesine taşınan vahiy şekillendirdiği aklın inşa ettiği bir medeniyet tecrübesidir. İmam Hatip Liselerinin 12. sınıflarında okutulan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi söz konusu tecrübeyi gelecek nesillere aktarabilmenin bir vesilesi olarak önem arz etmektedir. “İmam Hatip Liselerinde Okutulan İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi” konulu araştırma “karma yöntem” çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Bilimsel yöntemlerle elde edilen bulgular, ilgili literatürle karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre; öğretmenlerin %85,71’i İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programını öğrencilerde sağlıklı bir medeniyet tasavvuru geliştirmesi bakımından yetersiz görürken, %85,82’si söz konusu dersin öğretim programının yeniden yapılandırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgulara ilişkin çözüm önerileri sonuç ve öneriler bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Medeniyet, İslâm Medeniyeti, Öğretim Programı, Medeniyet Tasavvuru, Değişim, Dönüşüm.

AN ANALYSIS OF THE CURRICULUM OF THE COURSE ISLAMIC CULTURE AND CIVILIZATION THOUGHT ON IMAM HATIP HIGH SCHOOLS ACCORDING TO TEACHERS OPINIONS

Abstract

Islamic civilization is a civilization experience built by the mind shaped by the revelation that was brought to the stage of history with the Prophet Muhammad (pbuh). The Islamic Culture and Civilization course, which is taught in the 12th grades of Imam Hatip High Schools, is important today as a means of transferring the abovementioned experience to future generations. The research on "Examination of the Islamic Culture and Civilization Course Curriculum Taught in Imam Hatip High

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 31/05/2022, Accepted / Kabul Tarihi: 25/08/2022

¹ Bu çalışma büyük ölçüde “İmam Hatip Liselerinde Okutulan İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi” (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Kocaeli Körfez İmam Hatip Ortaokulu., fazimem@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2923-8816>

Schools According to Teachers' Views" is carried out with a "mixed method" study. The findings obtained by scientific methods are interpreted by comparing them with the relevant literature. According to the findings obtained in the research; While 85.71% of the teachers found the Islamic Culture and Civilization course curriculum insufficient in terms of developing a healthy conception of civilization in students, 85.82% stated that the curriculum of the course in question should be restructured. Solution suggestions regarding the findings obtained are explained in detail in the sections of conclusion and suggestions.

Keywords: Culture, Civilization, Islamic Civilization, Curriculum, Civilization Conception, Change, Transformation.

GİRİŞ

Alemlere rahmet olarak gönderilen İslâm Peygamberi Hazreti Muhammed (s.a.v.) tarafından temeli atılan, tarihi seyri içerisinde gelişerek günümüze kadar gelen ve kıyamete kadar var olma iddiasını sürdüren İslâm Medeniyeti, eşsiz kurumları, sayısız eserleri, ilmi tecrübesi, toplumsal ve bireysel alanda yaşattığı değerler ile insanlık için eşsiz bir medeniyet tecrübesini ortaya çıkarmıştır.

Doğuşundan kısa bir zaman sonra geniş coğrafyalara yayılma kabiliyeti göstermiş, asrı saadet tecrübesinin inşa ettiği insan modelinin ilmek ilmek dokuduğu İslâm medeniyeti, Emevi, Abbasi, Endülüs, Selçuklu ve Osmanlı tecrübeleri ile zenginleşerek günümüze dek varlığını sürdürmüştür. İslâm medeniyetinin söz konusu yayılma kabiliyetinin dini kabul noktasındaki bir icbar veya askeri baskıdan ziyade gönüllü bir kültürel devrim sayesinde gerçekleştiğini ifade eden² Garaudy, İslâm medeniyetinin söz konusu kabiliyetini, insanlık için fayda gördüğü eski medeniyetlere (Pers, Bizans, Hint) ait değerleri potasında eriterek güncelleyebilmesi ve kendisine ait manevi atmosferin ürettiği sanat anlayışı ile bu anlayışın ürettiği teknolojik gelişmelere öncülük edebilmesine bağlamaktadır.³ Peygamber efendimiz (s.a.v.); "İlim Çin'de de olsa ona talip olun. Çünkü ilim her Müslümana farzdır."⁴ buyruğu ile evrensel miras olarak kabul edilen ve her Müslüman için görev addedilerek başlatılan ilim seferberliği söz konusu hızlı yükselişin başlıca dinamiği olmuştur.

On dört asrı aşkın süre zarfında zaman zaman sair dünya medeniyetleri üzerinde tartışmasız üstünlüğünü elinde bulunduran İslâm medeniyeti, Fransız İhtilalinin tetiklediği ulusçuluk akımları ile parçalanmaya yüz tutmuş, İngiltere'de gelişen sanayi inkılabı ile birlikte bu üstünlüğünü Batı uygarlığına kaptırmaya başlaması İslâm medeniyeti için tarihsel bir kırılmanın dönüm noktası olmuştur.

² Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, Pınar Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2000, 21

³ Roger Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, TEV, 2 bs. İstanbul, 2007, 106

⁴ bkz. Beyhakî, *Şuabu'l-İman-Beyrut*, 1410, 2/253

Eşitlik, özgürlük ve adalet kavramlarıyla yeni açılımlar sağladıkları iddiasında olan Batı, sair medeniyetler için “modern” bir yaşam tarzı dayatmasında bulunmayı kendinde bir hak olarak görmüştür. Batı, ileri sürdüğü bu değerlerden özgürlük ve eşitlik açısından her ne kadar nisbi bir başarı sağlamış olsa da adaletin tesisi noktasında bu nispette bir başarı yakaladığını söylemek oldukça güçtür. Kendi çıkarları mevzu bahis olduğunda, ürettiği değerlerin ısrarlı takipçisi olan Batı’nın, öteki toplumlar için aynı hassasiyeti göstermediğini hem yeryüzündeki doğal kaynakların paylaşımından hem de yeryüzünde akan gözyaşlarına sebebiyet veren adaletsiz tutumlarından da anlamak mümkündür. Ben ve öteki olarak ayırttığı toplumlara karşı, ürettiği değerlerle çelişme pahasına ikilcil tavırlar sergilemiş olması aslında Batı uygarlığının içten içe tükenmekte olduğunun bariz bir ifadesi olarak da görülebilir. Lukacs’ın; “En uygar halklar bile barbarlığa, en parlak maddenin pasa komşuluğu kadar yakındırlar.”⁵ ifadesi, eşyanın tabiatında varolan çürümenin, uygarlıkların zamanla barbarlığa dönüşebileceği gerçeği için de geçerli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Geldiğimiz noktada insanlık için yeni bir soluk olacak, adaleti yeniden yeryüzünde geçer akçe kılacak yaklaşım ve değerlere ihtiyaç vardır. Peki, böylesine bir çıkış ile Batı medeniyetine alternatif olabilecek bir model ortaya koyma hedefi ne derece gerçekçi bir hedef olabilir? İslâm medeniyeti bu konuda yeniden tarihsel rolünü üstlenebilir mi? Yoksa bu çıkış farklı bir noktadan mı ortaya çıkacak? Bu durumu, elbette yeni açılımlarla gelecekte yaşanacak insanlık tecrübesi ortaya koyacaktır.

Samuel Huntington, Medeniyetler çatışması teziyle, gelecekte Batı uygarlığı ile medeniyet çatışması noktasında potansiyele sahip medeniyetleri sıralarken, Konfüçyüs, Japon, İslâm, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika kökenli medeniyetlere dikkat çekmekle yukarıda cevabı aranan soruların olası çözüm noktalarını da ortaya koymaktaydı. Huntington aynı zamanda, asıl medeniyet çatışmasının bir medeniyeti diğerinden ayıran fay kırıkları boyunca meydana geleceği öngörüsünde de bulunmaktadır. Bu bakış açısıyla olaya bakıldığında; asıl çatışmanın, yaşam tarzı, hayat felsefesi ve ürettiği değerler bakımından aralarında derin fay kırıkları olan Batı uygarlığı ve İslâm medeniyeti arasında yaşanması ihtimalinin oldukça yüksek olduğundan söz edilebilir. Huntington’a göre; İslâm medeniyetinde dinsel alan ve laik alan ayrımı olmadığı için bu durum, Müslüman toplumların gayrimüslimlerle medeniyet noktasında uzlaşmalarını zorlaştırmakta, uzun vadede İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden tamamen kopmasına ve bir çıkış yolu yakalamasına sebebiyet verecektir.⁶ İslâm medeniyetinin söz konusu potansiyelini ünlü düşünür Toynbee de fark etmiş olmalı ki; İslâm medeniyetini uyuyan deve benzetmektedir. Uykuda olan

⁵ John Lukacs, 20. Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu (*The End of Twenty Century End of Modern Age*), Bilgin Yayınevi, İstanbul, 1995, 1

⁶ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınevi, 7 bs. Ankara, 2002, 25

Panislamizmin uyanıp, proleter kalabalıkları işgalci Batı'ya karşı harekete geçirmesi durumunda, İslâmın zaferlerle dolu geçmiş tecrübelerinin yeni bir dönemin başlangıcı olarak hiç de tahmin edilmeyecek kadar büyük etkilerinin olabileceğini ifade etmesi,⁷ İslâm medeniyetinin geleceği açısından oldukça önemli bir yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Kapitalist Batının ucuz işgücü ve sömürü esasına dayalı emek sömürsü ile kurmuş olduğu uygarlık, maalesef 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde de insan emeğini sömürmeye ve enerjilerini amaçları doğrultusunda kullanmaya devam etmektedir. Batının normal bir işçiden bile değersiz olarak gördüğü, elinde bir üretim aracı ve özgü işi bulunmayan proleter sınıfın⁸ daha fazla sömürülmeye tahammül göstermeyip İslâm medeniyetinin sosyal adalet anlayışına sarılabilmesi ihtimali bile Batı uygarlığını oldukça tedirgin ettiği görülmektedir.

Batılı düşünür Miquel'e göre; "İslâm, değişik toplumlar ve değişik sosyal yapılarda şaşılacak derecede çeşitli evrelerden geçerek asırlarca bilinen, değişmez, temel ilkeleriyle bir istidat olduğunu ispatlamıştır."⁹ Bu durum İslâm medeniyetinin, kapitalist Batı tarafından araçsallaştırılan insanlık için taze bir soluk ve bir çıkış yolu olarak tarihi sorumluluğun arifesinde olduğu anlamına gelmektedir. Şayet bu çıkış yolu iyi yönetilemez, vahiy eksenli düşünce dinamiğimizin gün yüzüne çıkardığı medeniyet kodları çağın ihtiyaçlarına göre yeniden temellendirilip bir eğitim programı marifetiyle medeniyet dokusu ortaya çıkarılamaz ise; insanlık için önemli bir fırsat da kaçırılmış olacaktır.

Söz konusu fırsatın insanlığın hayrına ve dirilişine vesile olabilecek bir öğretim programı marifetiyle yeni kuşaklara aktarılmasını hedefleyen; İmam Hatip Liselerinde okutulan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersinin bu alanda iddialı ve önemli sorumluluklar üstlenebileceği değerlendirilmektedir. İslâm medeniyetinin yeniden inşa ve ihyasında hayati öneme sahip bir medeniyet tasavvuru oluşturabilme yönündeki iddianın gerçekliğini ortaya çıkarabilme adına alanda görev icra eden ders öğretmenlerinin görüşleri de ayrıca önem arz etmektedir. Bu bağlamda öğretim hizmetlerinin geliştirilmesi için öğretim programlarının sürekli olarak denenmesine ve geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰ Söz konusu ihtiyaca binaen 2015'te uygulamaya alınan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının sahadaki uygulamalarını tespit etmek ve bundan böyle geliştirilecek öğretim programlarına katkı sağlayacak veriler elde etmek üzere araştırma planlanmıştır. Yapılan nicel ve nitel alan araştırmalarıyla İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin söz

⁷ Arnold Toynbee, *Uygarlık Yarğılanıyor*, Örgün Yayınevi, 2 bs., İstanbul, 2011, 179

⁸ bkz. Ali Şeriati, *Medeniyet Tarihi II*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2013, 226

⁹ Andre Miquel, *Doğuşundan Günümüze İslâm Medeniyeti*, Çev: Ahmet Fidan, Hasan Menteş, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul, 2003, 24

¹⁰ Ali Özçelik, *Eğitimde Program Geliştirme ve Öğretim (Genel Öğretim Yöntemi)*, Pegem Yayınları, 3 bs. Ankara, 2014, 260

konusu dersin öğretim programı değerlendirmelerine ilişkin elde edilen verilerle, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının geleceğine dair katkılar sağlanmaktadır. Öte yandan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersinin tüm ortaöğretim kurumlarında yaygınlaştırılmasına ve İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutacak öğretmenlerin yeterliliklerinin geliştirilmesine de katkılar sağlaması beklenmektedir.

Problem Durumu

Eğitim öğretim sistemleri, ait olduğu toplumun varlığını geliştirip yüceltecek ve gelecekte de uygar toplumlar içindeki saygınlığını temin edecek yegâne kurumların başında gelmektedir. Toplumlar eğitim-öğretim sistemine yatırım yaptıkça yücelir ve güçlü yarımlarını inşa etme imkânlarını bulurlar.

Eğitim sistemlerinin gücü; öğretmenlere verilen değer, öğretmenlik mesleğine atfedilen önem ve öğretmenlere kazandırılan saygınlıkla doğru orantılıdır. Dolayısıyla öğretmenlerin yüklendikleri misyon ve mesleki aidiyet duygularının gelişmesi de öğretmenlik mesleğine yapılan yatırımların kalitesi ile eş değerdedir. Bu vesileyle toplumlar, öğretmenlerini donanımlı hale getirebilmek için öğretmen yetiştirme politikalarını sürekli gözden geçirme ihtiyacı hissederler. Zira gelecekte var olabilmek ve toplumsal hedeflere ulaşabilmek için öğretmenlere hep ihtiyaç olacaktır.

Eğitimde tutturulamamış en ufak bir hedef, toplumsal açıdan gelecekte birçok şeyin kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Böylesi bir maliyeti göze almak eğitim sistemi açısından hiç de kabul edilir bir durum değildir. Bu itibarla öğretmenlik, eğitim-öğretim sisteminin en temel unsuru ve adeta lokomotif gücü olarak geleceğe güvenle bakmanın teminatıdır.

Öğretmenler, tahsil hayatları ve mesleki kariyerleri boyunca edindikleri donanım ve formasyonlarla elde ettikleri kazanımları yüklenmiş oldukları misyonla geleceği şekillendirmede oldukça önemli bir görevi icra etmektedirler. Eğitim-öğretim sürecinde öğretmenler, muhatapları olan öğrencilerine sadece bilgi yüklemekle kalmayıp ait oldukları toplumsal yapının milli ve manevi değerlerini de kendi örneklikleri bağlamında bir rol model olarak aktarırlar. Bunu yaparken elbette salt değerler eğitimi ve bilimsel verileri aktarmakla kalmayıp; eleştirel düşüncenin geliştirilmesine de katkı sağlarlar. Öğretmenler bir yandan öğrencilerini kendi medeniyet değerlerini sorgulayabilecek özgüven sahibi bireyler olarak yetiştirirken diğer yandan ait oldukları medeniyet değerlerini farklı medeniyet değerlerine karşılaştırabilecek ve kendi medeniyet değerleri açısından yarımlarına ve insanlığa umut bahşeden gayretleri de öğrencilerinden esirgemeyeceklerdir. Bu yönüyle İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutacak öğretmenlerinin İslâm Kültür ve Medeniyetinin parlak mazisine ilişkin birikimlerle donanımlı hale getirilmeleri oldukça önemlidir.

Eğitim-öğretim sistemi açısından bir diğer önemli husus ise öğretim programlarının varlığıdır. Öğretmenler olay ve olgulara ilişkin bütün birikim ve

deneyimlerini mevcut öğretim programları vasıtasıyla aktarma fırsatını yakalarlar. İyi yapılandırılmış, kapsamı, içeriği net ifade edilmiş ve hedef kazanımları belirgin hale getirilmiş öğretim programları öğretmenlerin alandaki başarılarını kolaylaştıracaktır. Bir öğretim programı teorik açıdan oldukça mükemmel olsa bile uygulamada aksayan yönlerinin olması kaçınılmazdır. Önemli olan husus ise uygulamada aksayan ve geliştirilmesi gereken yönlerin tespit edilerek yeniden yapılandırılacak öğretim programlarının eğitim sistemine kazandırılmasıdır.

İmam hatip liselerinin 12.sınıflarında zorunlu ders olarak okutulan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesini amaç edinen araştırmada yukarıda izah edilen hususlar bağlamında problem alanlarının varlığı araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu amaçla; öğretmenlerin mevcut İslâm Kültür ve Medeniyeti öğretim programının amaç, içerik, kapsam, konu alanı, hedef, öğretim materyalleri, ders kitabı ve değerlendirme basamaklarına ilişkin düşünceleri, bakış açıları araştırma konusu olmuştur. Karma yöntem araştırması açımlayıcı sıralı desen teorisiyle yürütülen bu araştırmanın problem cümlesi şöyle şekillenmiştir: “İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin profilleri ve mevcut öğretim programına ilişkin değerlendirmeleri nasıldır?”

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; 2015 yılından itibaren İmam Hatip Liselerinin 12. sınıflarında okutulan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programını, amaçlanan hedeflere ulaşabilme noktasındaki performansını, eğitim öğretim sürecini ve sürece ilişkin değerlendirmeleri, bu dersi icra eden öğretmenlerin söz konusu görüşleri doğrultusunda incelemek, ders öğretmenlerinin bu alanla ilgili formasyonlarını gözden geçirmek, var ise uygulamada karşılaşılan sorunları tespit edip bu alanda geliştirilecek programlara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Sınırlılıklar

- a) Araştırma 2018-2019 ve 2019-2020 eğitim-öğretim yılları ile sınırlıdır.
- b) Araştırma İstanbul ili Avrupa yakasındaki Anadolu İmam-Hatip Liselerinde İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan ve çalışmaya katkı sağlayan öğretmenlerin verdikleri bilgilerle sınırlıdır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Kültür

"Bir toplumun kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer cümlelerinin bütünüdür."¹¹ şeklinde ifade edilen kültür kavramı, kullanım alanlarının yakınlığı sebebiyle genellikle medeniyet kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılsa da esasında farklı manaları ihtiva eden bir terimdir. Bu yönüyle kültür, medeniyetin bir alt ögesi olup, onun yerine ikame edilmesi kavramsal açıdan problemlili bir durum olarak değerlendirilmektedir. Kültür

¹¹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, 13

kavramını medeniyet anlamıyla eş anlamlı olarak ifade eden Tylor bu kavramı; “Bilimleri, inançları, sanatları, ahlakı, kanunları, adetleri ve insanın toplum hayatında kazandığı diğer kabiliyet ve alışkanlıkları kucaklayan girift bir bütün.”¹² olarak tanımlamaktadır. Ünlü dilbilimci Sapir’e göre ise kültür; “insanın yaşarken sosyal yoldan edindiği her öğeyi içeren bir kavram”¹³ olarak tanımlamaktadır.

Medeniyet-Uygarlık

“Arapçada “şehir” anlamına gelen ve müdün köküne dayanan medine isminden türetilen bu kelimenin, kök itibariyle “yönetmek” (es-siyâse) ve “malik olmak” anlamları da bulunan “deyn” (dîn) masdarıyla ilişkili olduğu da ileri sürülmüştür.”¹⁴ Allah Resulünün (s.a.v.) Yesrib’e hicreti ile yeniden inşa ve ihya ettiği peygamber şehri anlamına gelen “Medinetu’n-Nebî” anlamında kullanılmaktadır.¹⁵ Hud suresinin 61. ayette; “O sizi yeryüzünden (toprakten) yarattı ve sizden yeryüzünü imar etmenizi istedi.” ifadesini bulan “yeryüzünün imarı” ümran-medeniyet kavramlarının karşılığı olarak Farabi ve İbn-i Haldun gibi birçok İslâm düşünürüne ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Seyyid Kutub ayette geçen “İmar etmenizi istedi.” ifadesini “... İmar etmenize imkân verdi.”¹⁷ şeklinde tefsir ederken; Elmalılı M. Hamdi Yazır ise “... yeryüzünde umranda bulunma gücünü size o verdi.”¹⁸ şekliyle tefsir etmiştir. İbn-i Haldun medeniyet kavramını göçebeliliğin (bedeviyet) manayı muhalifi ile anlatırken, “civilisation” kelimesini de yerleşik hayat anlamına gelen “el-hadra” terimi ile ifade etmektedir.¹⁹ İbn-i Haldun’a göre medeniyet kavramına karşılık gelen “umran” şehirlilere mahsus bir kavram olmaktan ziyade bedevilerin de kendilerine has mütevazı, sade, külfetsiz bir medeniyet tarzının olabileceğini fevkalade mümkün olabileceğini ifade etmektedir.²⁰ Dolayısıyla bedevilerin de kendilerine mahsus medeni bir yaşantılarının olabileceğini ileri sürmektedir. Ahmet Cevdet Paşa ise insanların güvenlik korkusundan sınırlanarak devlet kurduktan sonra beslenme, barınma ve güvenlik gibi temel beşeri ihtiyaçlarını karşılamak ve insanlığa ait kemâlatı tahkim etmek üzere medenileştiklerini ifade etmektedir.²¹ Medeniyet kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılan uygarlık ise;

¹² Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, 23 bs., İstanbul, 2016, 82

¹³ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, 29

¹⁴ İlhan Kutluer, *Medeniyet, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, C. 28

¹⁵ Ayhan Tekineş, “İslam Medeniyetinin Kuruluşunda Ashab-ı Kiram”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2010, C. 14, S.2, 57

¹⁶ Mehmet Görmez, *Dünyayı İmar Etmek*, *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2011, S. 247, 1

¹⁷ Seyyid Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1992, C.6, 352

¹⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Huzur Yayınları İstanbul, 2003, C.5, 132

¹⁹ Bekir Karlığa, *Medeniyet Bilinci*, Pelikan Basım, İstanbul, 2019, 17

²⁰ İbn-i Haldun, *Mukaddime I*, Der. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları , 11 bs. İstanbul, 2015, 114

²¹ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, 85

“Teknik gelişmişlik düzeyi, davranış biçimlerini, bilimsel bilgi düzeyini, dinsel düşünce biçimlerini ve gelenekleri”²² ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır.

Kalın medeniyet ve uygarlık kavramlarını karşılaştırırken kelimelerin kök anlamlarındaki benzerliklerine vurgu yaparak bir karşılaştırma ve anlam verme yolunu tercih etmiştir:

*“Latince ‘civitas’ kelimesinden türetilen ‘civilization’ kelimesi ve türevleri Türkçedeki ‘medeniyet’ gibi, kök manası itibariyle ‘medine’ yani ‘şehir’le ilgilidir. Yunancada şehir anlamına gelen ‘polis’ kelimesi de, ‘civitas’ gibi, nezaket, kibarlık, incelik (politeness) manalarını taşır.”*²³

Kalın aynı zamanda “Cumhuriyet döneminde medeniyet kelimesinin karşılığı olarak teklif edilen ‘uygarlık’ kelimesinin hem etimolojisi hem de tarihi arka planı, meramımızı anlatmaktan uzaktır.”²⁴ ifadesi ile de Cumhuriyet döneminde medeniyet kelimesine karşılık uygarlık kelimesinin kullanılmasına dair eleştirilerde bulunmaktadır. Kalın’a göre uygarlık, Uygurların medeniyet seviyesine ulaşan bir toplum olmasından kaynaklı olabileceği, medeniyet kavramı ile eşdeğer olamayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla Uygur ve uygarlık kelimeleri arasındaki fonetik benzerliğin medeniyet anlamına gelmediği, uygarlık kelimesi yerine medeniyet kavramının tercih edilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Braudel’e göre uygarlık (civilisation) kelimesi; “Yeni bir kelime olup Fransa’da XVIII yüzyılda kaçamak bir şekilde belirmiştir. XVI. yüzyıldan beri kullanılan uygar (civilise), uygarlaştırmak (civiliser) kelimelerinden hareketle yaratılmıştır.”²⁵ Latince bir kelime olan “civilite” sözlükte; “aklı başında, yumuşak ve kibar davranış ve sohbet etme tarzı”²⁶ anlamlarına karşılık gelmektedir.

Güngör’e göre bir medeniyet; “her şeyden önce bir değerler ve inançlar sistemi olup, müesseseler bu değer ve inançların eseri olarak ortaya çıkmaktadır.”²⁷ Etimolojik bir tanımlamanın aksine sosyolojik bir bakış açısıyla medeniyetlerin İslâm medeniyeti anlamındaki tanımlamasıyla söz konusu tanımlamayı pekiştiren Özakpınar ise; “Bir inanç ve ibadet değil, bütünüyle bir hayat tarzı olup, Müslüman toplumların hayat tarzlarını belirlemektedir. Cami, medrese, kütüphane, rasathane, imarathane, kervansaray, hamam vb. müesseseler bu tarzın önemli göstergesi”²⁸ olarak ifade ederken Said Halim Paşa’nın tanımına paralel bir tanımlama yapmaktadır. Nitekim Said Halim Paşa da; “Diyanet-i İslâmiye, ihtiva ettiği en yüksek idrakat ve hakayıkıyla, insaniyetin en muazzam bir dinidir. En sahih ve en mükemmel ruh manasıyla anılan

²² Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, 8 bs. İstanbul, 2015, 73

²³ İbrahim Kalın, *Barbar Modern Medeni*, İnsan Yayınları, 1 bs., İstanbul, 2018, 28

²⁴ A.g.e., 28

²⁵ Fernard Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, İmge Kitabevi, 4 bs., Ankara, 2014, 31-32

²⁶ Lucien Febvre, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, İmge Kitabevi, 1 bs. Ankara, 1995, 22

²⁷ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, 79

²⁸ Yılmaz Özakpınar, *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötüken Neşriyat 3 bs. İstanbul, 2003, 35

medeniyeti insaniyenin hâdimi değil, bizzat o medeniyetin kendisidir.”²⁹ ifadeleri medeniyet ile İslâm dininin bir olduğunu, dolayısıyla medeniyeti, İslâm dininden soyutlanamayacak kadar bütünleşik bir kavram olarak tanımlamaktadır. Etimolojik olarak "Medine" sözcüğünden türetilen medeniyet, "Medinetü'n-Nebi" ekseninde oluşturulan toplumsal düzenin tezahürüyle ortaya çıkan yapının sosyolojik bir ifadesi olarak tanımlanabilir.

Öğretimde Program Geliştirme

Eğitim belirli bir plan ve program dahilinde icra edilebilecek bir faaliyettir. Eğitim faaliyetlerinde hedeflenen amaçlara ulaşabilmek için hiç şüphesiz ki eğitim öğretim sürecini işletecek bir programa ihtiyaç vardır. Demirel'e göre eğitim programı kavramının yanısıra çok sık kullanılan diğer bir kavram da program geliştirmedir.³⁰

Program geliştirme kendisine has uzmanlık gerektiren niteliksel bir ameliyedir. Literatürde program geliştirme; hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci, değerlendirme öğeleri ve bu öğeler arasındaki araştırma-geliştirmeye yönelik faaliyetlerin tümü olarak tanımlanmaktadır.³¹ Demirel tarafından yapılan tanımlamada ise öğretim programı; "Eğitim programının hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme öğeleri arasındaki dinamik ilişkiler bütünü"³² olarak tanımlanmaktadır. Program geliştirme, öncelikle öğretimsel amaç ve hedeflerinin belirlenmesiyle başlayan bir süreçtir. Bu süreçte, öğretim hedeflerinin açık ve net olarak belirtilmesi, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme-değerlendirme gibi öğretim programlarının diğer öğelerinin tasarımına ilişkin karar verme süreçlerine de yön verecektir.³³ Özçelik, derste yer alacak hedeflerin ve öğrenme-öğretme etkinliklerinin seçiminde, süreklilik, aşamalılık ve dayanışıklık ilkeleri doğrultusunda bir sıra takip edilerek belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁴ "Toplumsal yapının dinamizmi eğitim programlarının da dinamik bir kabiliyeti olmasını gerektiren bir faktördür."³⁵ Toplumsal gelişmeler ve beklentiler eğitim programlarının yönünü de belirleyen başlıca temel faktörler olarak ifade edilebilir. Öğretim programının başarısı aynı zamanda toplumsal talepleri de karşılayabilme kabiliyetine bağlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla öğretim programları geliştirilirken

²⁹ Said Halim Paşa, "İslâm'da Teşkilat-ı Siyasiye", *Sebilürreşad*, İstanbul, 1922, C.19, S. 493, 265

³⁰ Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya*, Pegem Akademi 25 bs., Ankara, 2017, 5

³¹ Ömer Cem Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, Nobel Akademi, 2 bs., Ankara, 2020, 24

³² Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya*, 5

³³ Tuba Yelken Yanpar, Yavuz Konokman, "Program Geliştirmede Hedefler", *Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme*, Der. Behçet Oral, Taha Yazar, Pegem Akademi, Ankara, 2017, 293-294

³⁴ Ali Özçelik, *Eğitimde Program Geliştirme ve Öğretim (Genel Öğretim Yöntemi)*, 62

³⁵ Uğur Tekin vd., "Program Geliştirmenin Temel İlkeleri", *Eğitimde Program Geliştirme*, Der. Battal Odabaşı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014, 24

öğretimsel ve eğitimsel etkinlikler planlanırken, toplumsal yapıda var olan sorunların tespiti ve bu sorunları çözme becerileri de dikkate alınmalıdır.³⁶

Öğretim programında başarıyı yakalamaktan söz etmek için öğrencilerin tümünün belirlenen hedeflere ulaşması gerekir. Dolayısıyla bireysel bir başarıdan ziyade kitlesel bir başarıyı hedeflemek önemlidir. Ancak pratikte böyle bir durum söz konusu olmadığından kitlesel başarıyı engelleyen durumları, program uygulama sürecindeki mevcut aksaklıkları ve yetersizlikleri tespit etmek, bunların hangi öğeden kaynaklandığını belirlemek ve tespit edilen hususları çözüme kavuşturabilmek, sorunları gidermek için program değerlendirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.³⁷ Program değerlendirme aynı zamanda yeni bir program geliştirmeye kaynaklık etme ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik bir çaba olarak ifade edilebilir. Program değerlendirme; uygulanmakta olan öğretim programını adeta rasat etme ve süreci fotoğraflama çabası olarak da değerlendirilebilecek bir aşamadır. Bu rasat ve fotoğraflama ameliyesi, uygulamada aksayan yönlerin tespiti ve geliştirilmeye açık hususların yeniden değerlendirilerek yeni programların hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik bir çaba olarak, öğretim programının başarısını artıracak, toplumsal yapıda var olan ihtiyaçları karşılayacak toplumsal talebi de dikkate almalıdır.

İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersi Öğretim Programının Ortaya Çıkışı

İslâm medeniyeti, on dört asrı aşan kültür ve medeniyet birikimi ile insanlık için temin ettiği bireysel ve toplumsal güven temelli hayat nizamı, ürettiği sayısız değer ve inanç sistemiyle tarihi seyri içerisinde eşsiz ve parlak dönemlerin yaşanmasını temin etmiştir. Yüzyıllar boyu insanlığa umut olmuş bu eşsiz tecrübenin günümüz ihtiyaçlarını da karşılayabilecek şekilde yeniden inşa ve ihyası oldukça önemlidir. Zira geçmişin bugünle olan ilişkisi, bir yandan geçmişin temel değerlerinin yeniden harmanlanmasını gerektirirken, öte yandan bugünün yeniden inşa edilmesini gerektirmektedir.³⁸ Tarihte yaşanmış güçlü medeniyet tecrübesini bireysel ve sosyal yaşamda yeni açılımlar sağlayabilecek bir yapıyla sonraki nesillere aktarmak, gelecekte de bu mirası çağın gereklerine göre yeniden yaşatılabilmesi amacıyla imam hatip liselerinde İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi zorunlu ders olarak okutulmaya başlaması oldukça önemli bir gelişmedir. Talim Terbiye Kurulu'nun 20.02.2014 tarih ve 9 sayılı kararıyla ders okutma görevi Tarih öğretmenlerine verilmiştir. Ehemmiyetli bir muhtevayı haiz İslâm Kültür ve Medeniyeti dersinin, İmam Hatip Liselerinin 12. sınıflarında haftada iki saatlik sınırlı bir alan ve sürede de olsa okutuluyor olması, İslâm

³⁶ Mahmut Adem, *Eğitim Planlaması*, Ekinoks Yayınları, Ankara, 2008, 215

³⁷ Mehmet Gültekin, "Program Geliştirmeye İlişkin Temel Kavramlar", *Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme*, Der. Behçet Oral, Taha Yazar, Pegem Akademi, Ankara, 2017, 35

³⁸ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 19 bs. İstanbul, 2015, 13

kültür ve medeniyetinin geleceği adına oldukça önemli bir aşama olarak ifade edilebilecek bir husustur.

Sayıları hızla artan proje Anadolu İmam Hatip Liseleri ile bu okullarımız, nitelik ve nicelik bakımından geliştirilerek eğitim sistemimizin içerisindeki yerini koruyagelmiştir. Günbegün eğitim sistemimiz içerisinde önemi artan bu okullarımızda, kültür ve medeniyet mirasımıza ilişkin değerlerin öğretimine de başlanmıştır. Tam da bu noktada 2015 yılında 30.04.2015 tarih ve 28 sayılı Talim Terbiye Kurulu kararı ile İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi, İmam Hatip Liselerinin 12. sınıflarda zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır. 7 ünitelik içeriği ile İslâm kültür ve medeniyetini, hemen hemen tüm konu başlıklarıyla ele alan bu dersle, 72 saatlik çerçevede İslâm Kültür ve Medeniyetine ait 31 kazanım hedeflenmektedir. Bu dersi alan öğrencilere;

- İslâm kültür ve medeniyetinin doğuşunu, gelişimini ve kaynaklarını öğretmek,
- İslâm kültür ve medeniyetinin temel esaslarını ve özelliklerini öğretmek,
- İslâm kültür ve medeniyetinde sosyal ve ekonomik hayatı yönlendiren ahlaki ilkeleri, değerleri ve kurumları benimsetmek,
- İslâm kültür ve medeniyetinde ilmin önemini, gelişen müesseseleri ve ilmî faaliyetleri kavratmak,
- İslâm kültür ve medeniyetinde sanatı yönlendiren temel unsurları öğretmek,
- İslâm kültür ve medeniyetinde şehir ve şehrin kimliğini oluşturan unsurları öğretmek,
- İslâm kültür ve medeniyetinin mevcut durumunu ve yeniden güçlendirilmesi için yapılan çalışmaları fark ettirmek amaçlanmıştır.³⁹

Araştırmaya konu olan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı ortaöğretim kurumlarının imam hatip liseleri bölümünde ders olarak okutulmaya başlanması oldukça yenidir. Cumhuriyet döneminde kültür ve medeniyet kavramlarına ilişkin konular bağımsız bir disiplinden ziyade, tarih, edebiyat, sosyoloji ve din vb. derslerin içeriklerinde farklı bölümler halinde okutulmuştur. Ancak kültür ve medeniyet kavramlarını içerik bakımından zenginleştirilerek bağımsız bir disiplin ve ders bağlamında sadece İmam Hatip Liselerinin 12. Sınıflarında zorunlu ders olarak okutulması ancak 2015 gibi yakın bir tarihte hayata geçirilmiştir. Oldukça yeni bir öğretim programı sayılan söz konusu programın önceki uygulamaları bulunmadığından programlar arası bir karşılaştırma yapma imkânı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırma konusu olan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi

³⁹ M.E.B., *İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Lisesi İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersi Öğretim Programı*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015, 3

öğretim programı Talim Terbiye Kurulu'nun 30.04.2015 tarih ve 28 sayılı kararıyla öngörülen öğretim programı, sadece dersi okutan öğretmen görüşleri ve ilgili literatür doğrultusunda değerlendirilmektedir.

İslâm Kültür ve Medeniyeti Öğretim Programının İçeriği

Talim ve Terbiye Kurulu'nun 30.04.2015 Tarih ve 28 No'lu kararı ile uygulamaya alınan İslâm Kültür ve Medeniyeti öğretim programı yedi üniteden oluşmaktadır. Birinci ünite İslâm Kültür ve Medeniyetin doğuşu anlatılmaktadır. Bu bağlamda ünite Kültür ve medeniyet kavramları, İslâm kültür ve medeniyetinin doğuşu ve gelişimi ile İslâm kültür ve medeniyetine kaynaklık eden akliselim, Kur'an ve Sünnet, beş duyu (havass-ı selime), örf ve âdetler ile diğer kültür ve medeniyetler konu içeriği olarak belirlenmiştir. Söz konusu hususlar ile ilgili öğrencilerde gerçekleşmesi beklenen beş kazanım hedeflenmektedir. Bu dersi alan öğrencilerin kültür ve medeniyet kavramlarını açıklayabilme, İslâm kültür ve medeniyetinde peygamberlerin öncülük ettiğini ifade edebilme, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İslâm kültür ve medeniyetindeki önemini fark edebilme, İslâm kültür ve medeniyetini kaynaklarını açıklayabilme ve İslâm medeniyetinin sair medeniyetlerle farkını ifade edebilme becerisi kazandırılmak hedeflenmektedir.

İslâm kültür ve medeniyetinin esaslarını konu edinen ikinci ünite; Tevhid, Hürriyet, İlmîlik, Özgünlük, Yerlilik, Evrensellik ve Sulh kavramlarından oluşan İslâm kültür ve medeniyetinin esasları ile Emanet, Adalet, Liyakat, İstişare ve Meşruiyet kavramlarını içeren İslâm kültür ve medeniyetinde yönetim anlayışının esasları konu içeriği olarak belirlenmiştir. Bu ünite öğrencilerde gerçekleşmesi beklenen üç kazanım hedeflenmektedir. Bu kazanımlar sayesinde İslâm kültür ve medeniyetinin kendine özgü esaslardan oluştuğunu kavrayabilen öğrencilerin, İslâm kültür ve medeniyetinin esaslarını ve yönetim anlayışının esaslarını açıklayabilmeleri amaçlanmaktadır.

İslâm kültür ve medeniyetinde sosyal ve ekonomik hayatı konu edinen üçüncü ünite; İslâm ve toplum, İslâm toplumunu yönlendiren ilkeler (güven, kardeşlik, yardımlaşma, dayanışma, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma ile hak ve adaleti gözetme) konu içeriği olarak belirlenmiştir. Ayrıca İslâm toplumunda sosyal hayat (İnsan - Allah ilişkisi, insan - insan ilişkisi, insan - toplum ilişkisi, insan - evren ilişkisi) ve İslâm toplumundaki ekonomik hayat konuları içeriğe dâhil edilmiştir. Bu ünite öğrencilerde gerçekleşmesi amaçlanan dört kazanım hedeflenmektedir. Ünite sonunda öğrencilerin, İslâmiyet'in fert ve topluma verdiği önemi fark etmeleri, İslâmiyet'in huzur ve barış içerisinde yaşayan erdemli bir toplum oluşması için koyduğu ilkeleri ve bu ilkelerin İslâm medeniyetinin oluşumuna etkilerini açıklayabilmeleri kazanım olarak hedeflenmektedir. Ayrıca bu ünitenin sonunda öğrencilerin İslâm kültür ve medeniyetinde sosyal hayatı oluşturan ilişkileri ve bu ilişkilerin medeniyete

yansımaları ile İslâm kültür ve medeniyetinde ekonomik düzeni belirleyen ilkeler ve günümüz toplumları için söz konusu ilkelerin önemini fark edebilmelerinin kazanıma dönüştürülmesi de hedeflenmektedir.

İslâm kültür ve medeniyetinde “ilim” kavramını konu edinen dördüncü ünite, Kur’an ve sünnette ilim, ilmî hayatın gelişmesi ve dünyadaki etkileri (Kur’an-ı Kerim’in cemedilmesi ve çoğaltılması, hadislerin tedvin ve tasnifi, tercüme hareketleri, ilmî araştırmalar ve telif faaliyetleri ile ilmî faaliyetlerin diğer medeniyetlere etkileri) konu içerikleri olarak belirlenmiştir. Ayrıca ilim kurumları olan mescitler, kütüphaneler, medrese, mektep ve üniversiteler de söz konusu üniteye konu olarak dâhil edilmiştir. Bu ünite, öğrencilerde gerçekleşmesi beklenen beş kazanım hedeflenmektedir. Öğrencilerin, Kur’an-ı Kerim’in ilme verdiği önem ile Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin ilmî faaliyetlerin başlamasındaki rolünü örneklendirebilmeleri öngörülürken, Kur’an-ı Kerim’in cem’i ve hadis tedvin ve tasnifinin ilmî faaliyetlerin başlangıcı olduğunu bilebilmeleri kazanım olarak hedeflenmektedir. Ayrıca değişen şartlara göre Müslümanların yeni ve özgün çözümler üretip ilmî faaliyetlerin sistematiğini oluşturabilme, ilmî faaliyetlere süreklilik kazandırmalarını fark edebilme ve ilmî faaliyetlerin sair medeniyetlere katkılarını fark edip, İslâm kültür ve medeniyetinde ilmî müesseselerin ortaya çıkmasında rol oynayan temel faktörleri ve bu kurumların önemini açıklayabilmeleri hedeflenmektedir.

İslâm kültür ve medeniyetinde “sanat” kavramını konu edinen beşinci ünite; sanat ve sanatın kapsamı, İslâm kültür ve medeniyetinde sanat anlayışı, dil ve edebiyat, mimari, güzel sanatlar ve musiki konu başlıklarından oluşan muhtevalar mevcuttur. Bu ünite, öğrencilerde gerçekleşmesi beklenen beş kazanım hedeflenmektedir. Öğrencilerin, İslâm kültür ve medeniyetinde sanatı yönlendiren ve şekillendiren anlayışları yorumlayabilme, İslâm kültür ve medeniyetinde dil ve edebiyatın önemini fark edebilme ve İslâm kültür ve medeniyetinde mimariyi şekillendiren anlayışları ve örnek mimari eserleri yorumlayabilmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca öğrenciler için İslâm kültür ve medeniyetinde güzel sanatların özelliklerini örnekleyebilme ve musikin İslâm kültür ve medeniyetindeki yerini ve önemini örnekleriyle açıklayabilmeleri de birer kazanım olarak hedeflenmektedir.

İslâm kültür ve medeniyetinde “şehir” kavramını konu edinen altıncı ünite; şehirleşmenin tarihçesi, şehir ve medeniyet ilişkisi ile şehir ve özellikleri (şehrin düzeni ve fiziki unsurları ile İslâm medeniyetinin beşiği olan şehirleri) konu içeriği olarak belirlenmiştir. Bu ünite ile öğrencilerde gerçekleşmesi beklenen dört ayrı kazanım hedeflenmektedir. Ünite sonunda öğrencilerin şehirleşmenin başlama nedenlerini açıklayabilme, şehir ile medeniyet arasındaki ilişkiyi fark edebilme, Müslümanların kurdukları şehirlerde cami ve medrese merkezli bir anlayışla yapılandığını fark

edebilme ve İslâm kültür ve medeniyetinde, şehirleri öne çıkan özellikleri ile açıklayabilmeleri amaçlanmaktadır.

İslâm kültür ve medeniyetinin bugününün ve geleceğini konu edinen yedinci ünite; İslâm kültür ve medeniyetini üzerine yapılan araştırmalar, İslâm kültür ve medeniyetinin sair medeniyetlere etkileri ile İslâm kültür ve medeniyetinin bugününü ve geleceğini kavrayıp ifade edebilme konu içeriği olarak belirlenmiştir. Bu ünite ile verilecek olan eğitim sonunda öğrencilerde gerçekleşmesi amaçlanan beş ayrı kazanım hedeflenmektedir. Bu ünite sonunda öğrencilerin İslâm kültür ve medeniyeti hakkında çalışma yapan araştırmacıları ve ortaya koydukları eserleri tanıyabilme, İslâm kültür ve medeniyetinin güçlenmesine yönelik fikrî, ilmî ve sosyal çabaları yorumlayabilme ve İslâm kültür ve medeniyetinin sair medeniyetlerle olan ilişkisini yorumlayabilmeleri amaçlanmaktadır. Daha da önemlisi öğrencilerin, Müslümanların sahip olduğu maddi ve manevi imkânlar ile insanlığın dirilişi için İslâm kültür ve medeniyet birikiminin yeni açılımlar sağlayabileceğini fark edebilmeleri hedeflenmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli nicel ve nitel araştırmanın bir arada yapıldığı karma araştırma yönteminden oluşmaktadır. Araştırmada nicel ve nitel veriler, açıklayıcı sıralı desenin yapısına uygun olarak; önce nicel araştırma verileri elde edilmek üzere İstanbul ili Avrupa yakasındaki 12. sınıfı bulunan Anadolu İmam Hatip Liselerindeki İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlere nicel araştırma verisi sağlayacak bir anket uygulaması yapılmıştır. Anketle, uygulamanın mimarları olan öğretmenlerin, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersinin öğretim programı ile ilgili görüşleri alınarak öğretmenlerin öz değerlendirmeleri doğrultusunda, öğretmen profilleri, öğrenim durumları ve öğretmenlerin öğretim programına ilişkin yaklaşımları, uygulamaya ilişkin değerlendirmeleri ve program geliştirme yönündeki görüş ve önerileri belirlenmeye çalışılmıştır. Alan araştırması yapılırken araştırmaya konu olan öğretmenlerle yüz yüze görüşmeler yapılarak gerçekçi resimler elde edilmiş, öğretim programının hedeflediği davranış değişikliklerini gerçekleştirebilme gücü ve bu amaçlara araçsallık etmesi bakımından ders kitabının uygunluğu da değerlendirilmeye alınmıştır. Elde edilen verilerden yola çıkılarak hazırlanan nitel araştırma soruları, örneklem gruba e-posta yoluyla uygulanarak elde edilen veriler ayrı ayrı analiz edilmiş, akabinde bir arada kullanılarak yorumlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Nicel araştırma evrenin ve örneklemini, İstanbul ili, Avrupa yakasındaki 70 Anadolu İmam Hatip Lisesinde İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan 130 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada olasılığa dayalı olmayan örneklem yöntemi seçilmiştir. Araştırma problemine ve alt sorularına ilişkin cevap bulunabileceği varsayımından hareketle İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenler kastı örneklem yöntemi ile seçilmiştir.

İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretmenlerinin profilleri ve öğretim programı hakkındaki görüşlerini belirlemeye yönelik olarak hazırlanan anket Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 12. sınıflı bulunan 70 Anadolu İmam Hatip Lisesindeki 130 öğretmene uygulanmıştır.

Nitel araştırmalar için öngörülen örneklem stratejisi olasılıksız örneklem stratejisidir.⁴⁰ Bundan ötürü araştırmanın çalışma grubunu İstanbul'da bulunan Anadolu İmam Hatip Liseleri; örneklemine ise, İstanbul ili, Avcılar, Başakşehir Beylikdüzü, Büyükçekmece, Çatalca, Esenyurt, Sarıyer ve Şişli İlçelerinde bulunan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan 21 öğretmen oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel verileri araştırmacı tarafından uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanan ve geçerlik ve güvenilirlik çalışması araştırmacı tarafından yapılan bir anket ile elde edilmiştir. 120 sorudan oluşan taslak anket oluşturulmuştur. Taslak, uzman görüşlerine sunulacak söz konusu taslağı içerik, uygulama ve yapı geçerliliği açısından değerlendirmeleri istenmiştir. Geçerliliğe ilişkin çalışmalar sonrası uzman görüşlerine dayalı 113 maddelik bir anket oluşturulmuştur. Araştırmanın nitel boyutunda, araştırmacı tarafından elde edilen nicel verilere açılım ve ayrıntı katacak toplam 5 maddelik görüşme formu uzman görüşü doğrultusunda oluşturularak hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi

Nicel veri analizinde SPSS 21 (Statistical Package for the Social Sciences) paket programından yararlanılmış olup değerlendirmedeki istatistiksel işlemlerde yüzde (%) ve frekans (f) kullanılmıştır. Nitel araştırmada hem betimsel hem de içerik analizinde elde edilen sonuçların doğrulunu yansıtmak üzere araştırma raporunda doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ancak alıntılar yapılırken katılımcıların adları gizlenerek katılımcılara farklı bir kodlama yapılarak değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Araştırmada elde edilen bulgulara göre İslam Kültür ve Medeniyeti dersini okutmakta olan öğretmenlerin profillerine, İslam Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının yapısına ve geleceğine ilişkin ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir.

İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersini Okutan Öğretmenlerin Profilleri ve Sosyo-Kültürel Yapılarına İlişkin Elde Edilen Sonuçlar

1. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin 3/5'ü kadın, 2/5'si erkek öğretmenlerden oluşmaktadır.
2. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin 2/3'si evli, 1/3'i bekar öğretmenlerden oluşmaktadır.

⁴⁰ Sharam Merriam, Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber (Qualitative Research A Guide to Design and Implementation), 3 bs. (Ankara: Nobel Akademi, 2013), 82

3. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin 3/4'ü 45 yaş altı, 1/4'i 45 yaş üstü öğretmenlerden oluşmaktadır.

4. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin yarısı geniş aile, diğer yarısı çekirdek ailede yetişmiş öğretmenlerden oluşmaktadır.

5. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin %95'i yetiştikleri aileyi dindar/muhafazakar olarak tanımlamaktadır.

6. Nitel araştırmaya katılan öğretmenlerin tamamı kendisini Müslüman / İslâm / Ehl-i Tevhid vb. kimliklerle tanımlamaktadır.

7. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin 2/3'si on yıl altı tecrübeye, 1/3'i on yıl ve üstü tecrübeye sahip öğretmenlerden oluşmaktadır.

8. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin %78'i İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenleri, %12'si Tarih dersi öğretmenleri, %10'u diğer branş öğretmenleri olup, %10'u yönetici, %62'si okulun kadrolu öğretmeni, %38'i ise ücretli öğretmenlerden oluşmaktadır.

İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersini Okutan Öğretmenlerin Eğitim Düzeyleri, Meslek Aidiyetleri ve Kişisel ve Mesleki Gelişimlerine İlişkin Çabalarına Yönelik Elde Edilen Sonuçlar

1. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin tamamı lisans mezunu olup; %70'i İmam Hatip Lisesi mezunu, %27'si yüksek lisans veya doktora eğitimini tamamlamış veya bu eğitimlerine halen devam eden öğretmenlerden oluşmaktadır.

2. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin %85'i mesleğini severek icra ettiklerinden idealist yapıdadırlar.

3. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin mesleklerini tekrar tercih durumu söz konusu olması durumunda %80'i öğretmenlik mesleğini tekrar tercih edeceklerini beyan etmişlerdir. 1-10 yıl tecrübeli öğretmenlerde bu oran %87 iken 21 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip öğretmenlerde bu oran %73 seviyelerine gerilemektedir. Söz konusu mesleki tercihte kadın öğretmenler erkek öğretmenlerden, Tarih dersi öğretmenleri ise İmam Hatip Lisesi meslek deri öğretmenlerinden 3'er puan öndedirler.

4. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin mesleki aidiyet duyguları güçlü olmakla birlikte bu durum tecrübeye ters orantılıdır.

5. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin %70'i meslek öncesi almış oldukları mesleki eğitimi yeterli görmektedirler. İslam Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı ve söz konusu derste uygulanan yöntem ve teknikler için alınan eğitimler açısından bu oran %40'lara gerilerken, öğretmenlerin İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı için almış oldukları meslek öncesi eğitimlerin yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

6. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerinin son bir yılda daha ziyade mesleki ve akademik kitaplar okudukları görülmektedir. Kadın öğretmenler

erkek öğretmenlerden, İmam Hatip Lisesi meslek derleri öğretmenleri de Tarih dersi öğretmenlerinden daha fazla kitap okumuşlardır.

7. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin akademik ve kültürel etkinliklere katılım düzeyi oldukça düşüktür.

İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersini Okutan Öğretmenlerin Çalışma Ortamlarına İlişkin Elde Edilen Sonuçlar

1. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin büyük çoğunluğu haftalık okutulması zorunlu ders saatinden daha fazla ders okutmaktadırlar.

2. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin %86'sı çalışma ortamından kaynaklı sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar daha ziyade eğitim sistemi ve yönetimden kaynaklanmaktadır.

3. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin %55'i veliler, öğrenciler, öğretmenler ve yöneticilerle iletişim sorunları yaşamaktadırlar.

4. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin sadece yarısı İslâm kültür ve medeniyeti alanındaki gelişmeleri takip etmektedirler. Bu durum öğrencilerde sağlıklı bir medeniyet tasavvuru oluşumunda ciddi bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Açık uçlu olarak yöneltilen “diğer” seçeneği kapsamında öğretmenlerin ifadelerinden ortaya çıkan çalışma ortamına ilişkin tespit edilen başlıca sorun alanlarına dair sonuçlar ise aşağıya çıkarılmıştır:

1. Kimsenin yük almak istememesi.
2. Tutarsızlık.
3. Ülkenin eğitim ve öğretime uygun olmaması.
4. Öğrencilerin isteksizliği, amaçlarının olmaması.
5. Fiziksel farklılıkların sorun olması.
6. Öğrencilerin istek ve ilgisizliği, hedef ve gayret yoksunluğu.
7. Eğitim sistemi.
8. Öğrenci merkezli eğitim noktasında sistemin, öğretmenin hareket ve inisiyatif alanını giderek daraltması.
9. Okulun sadece erkek okul olması.
10. Öğrencilerin derslere olan ilgisizliği ve geleceğe dair planlarının olmaması.
11. Öğretmenlik mesleğinin itibarsızlaştırması.
12. Tükenmişlik-monotonluk.
13. Eğitimle çok oynanması.

İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersininin Öğretim Sürecine ve Sürecin İyileştirilmesine Yönelik Sonuçlar

1. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenler planlama yapılırken öğrencilerin ön öğrenmelerini ve hazır bulunmuşluk seviyelerini dikkate almaktadırlar.

2. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenler öğrencilerin derse karşı ilgilerini çekme, etkili planlama yapma, araç ve gereçleri etkili kullana ve öğrencileri İslâm kültür ve medeniyet değerleri üzerinde araştırma yapmaya sevk etmede başarılı bulunmuştur. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenler öğrencilerle iletişim kurmada başarılı olurken, öğrencilerden geri bildirim alma noktasında aynı başarıyı sergileyememişlerdir.

3. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenler uygun yöntem ve teknik kullanma bakımından orta, öğrenme ortamını öğrenci seviyesine uyarlama ve konuya uygun hale getirme bakımından iyi denebilecek derecede başarılıdır.

4. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenler, ders işlerken daha ziyade soru-cevap ve beyin fırtınası teknikleri tercih etmektedirler. Öğretmenlerin %60'ı düz anlatım ve tartışma yöntemlerini tercih ederken, geriye kalan %40'ı ise proje, gezi-gözlem, inceleme-araştırma vb. yöntemleri kullandıkları görülmüştür.

6. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenler ölçme-değerlendirmede daha ziyade klasik yazılı sınav tekniği ile doğru/yanlış ve kısa cevaplı test tekniklerini uygularken, %67'si kısmen de olsa sözlü sınav tekniğini uygulamaktadır.

7. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlerin çoğunluğu eğitim teknolojilerini (akıllı tahta, bilgisayar vb.) kullanmak ve teknoloji okur-yazarlığı noktalarında başarılıdır.

8. Talim Terbiye Kurulunun ilgili kararına göre tarih öğretmenleri tarafından okutulması gereken İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi, büyük çoğunlukla tarafından okutulmaktadır. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu söz konusu derin yeni yapılandırılacak İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi bölümü mezunu öğretmenlerce veya İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenleri tarafından okutulması gerektiğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla söz konusu dersin tarih öğretmenlerince okutulması uygulaması öğretmenler tarafından karşılık bulmamıştır.

İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersi Öğretim Programının İşleyişine ve Geleceğine İlişkin Elde Edilen Sonuçlar

1. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının dili açık ve çağdaş gelişmelere açık yapıda olup Milli Eğitim Bakanlığı genel amaçlarına uyumludur.

2. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı çevre koşullarına uyulanabilirlik, medeniyet tartışmalarına açık yapıda oluşu, etkin öğretme stratejileri ile yöntem ve tekniklere ilişkin açıklamalara yer vermesi bakımından başarısızdır.

3. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı öğrenci seviyesine uygun olmakla birlikte eleştirel düşüncüyü geliştirmesi bakımından normal, planlı çalışmayı teşvik etmesi bakımından zayıf bir karakter arz etmektedir.

4. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programında üniteler arası geçişler iyi düzenlenmiş olmakla birlikte, konuların dengeli dağılımı bakımından başarısız olduğu görülmektedir.

5. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programında üniteler hedeflerle tutarlı olmakla birlikte bir diğerinin önkoşulu olacak şekilde düzenlenmemiştir.

6. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programında içerik basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru düzenlenmiş olup öğrenci seviyesine ve genel öğretim ilkelerine uygundur. Ancak bilimsel verilerle donatılma bakımından yetersizdir. İçerik öğrenci ihtiyaçlarını karşılama yeteneği bakımından orta düzeyde yeterliyken, İslâm kültür ve medeniyet alanı ile ilgili gelişmelere yer vermemesi bakımından yetersiz bir görünüm arz etmektedir. İçerik, konuların yeniden düzenlenmesi bakımından yeniden yapılandırılmaya muhtaçtır.

7. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı öğrencilerde sağlıklı bir medeniyet tasavvuru geliştirilebilmesi bakımından yetersizdir.

8. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersine ayrılan haftalık zorunlu 2 ders saatlik süre yeterli olmakla birlikte, 9. sınıftan itibaren her yıl okutulması ve diğer ortaöğretim kurumlarına da yaygınlaştırılması gerektiği öngörülmüştür.

9. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının ders kitabı ile örtüşme seviyesi bakımından yeterli görülse de mevcut ders kitabı düzeni, konuların kapsayıcılığı ve dersin geliştirilmesi yeteneği bakımından yetersiz bir durum arz etmektedir.

10. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının tanıtılması ve uygulanması noktalarında öğretmenler ciddi bir hizmet içi eğitime ihtiyaç duymaktadırlar.

11. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programında hedefler belirlenirken çevre özellikleri dikkate alınmamış, öğrencilerin günlük yaşantıda kullanabileceği bilgi ve beceriler ile bilimsel ve toplumsal gelişmeler arasındaki ilişkiyi vurgulayan hedeflere yeterince yer verilmemiştir.

12. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının öğrenci yetenek ve yönelimlerine cevap verecek nitelikte materyal ve araç-gereç tasarımına ve geliştirilmesine duyulan ihtiyaç oldukça yüksektir.

13. Öğrencilerin İslâm Kültür ve Medeniyeti dersine karşı ilgileri zayıf olup söz konusu dersi sevme düzeyleri orta, benimseme düzeyleri ise düşüktür.

Ortaya çıkan sonuçlar, Stufflebeam'ın "bağlam, girdi, süreç ve ürün modeli"⁴¹ çerçevesinde Demirel'in ifade ettiği dört farklı program değerlendirme aşamasına (bağlam değerlendirilmesi, girdi değerlendirilmesi, süreç değerlendirilmesi, ürün

⁴¹ J. Fitzpatrick, J. Sanders ve B.Worthen, A.g.e.

değerlendirilmesi)⁴² göre ele alındığından ortaya çıkan değerlendirmeler aşağıya çıkarılmıştır.

Bağlam değerlendirilmesi: İslam Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı öğrenci seviyesine uygun olmakla birlikte eleştirel düşüncüyü geliştirme yeteneği bakımından normal bir değerde kabul görmüş ancak öğrencilerde planlı çalışmayı teşvik etmesi ve dolayısıyla öğrencileri hayata hazırlama yeteneği bakımından öğrenci ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu görülmüştür. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının çevre koşullarına uyarlanabilme ve medeniyet tartışmalarına açık yapıda olma bakımlarından yetersizliği ile gerçek yaşamdan kopuk oluşu toplumsal ihtiyaçları karşılama düzeyi noktasında söz konusu programı başarısız kılmaktadır. İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programında uygulanacak yöntem ve tekniklere ilişkin açıklamalara yeterince yer verilmemesi, söz konusu öğretim programını, program okur-yazarlığı noktasında öğretmenlere rehberlik etme kabiliyeti bakımından da zayıf kılmıştır.

Girdi değerlendirilmesi: İslâm Kültür ve Medeniyeti öğretim programı öğrenci ön öğrenmeleri ile hazır bulunuşluk düzeyleri bakımından orta düzeyde başarılı bulunurken, içeriğin öğrencilerin ilgisini çekebilecek verilerle donatılmadığı ve İslam kültür medeniyeti alanındaki gelişmelere, özellikle de çağdaş medeniyetler alanındaki gelişmelere yeterince yer verilmediği görülmüştür. Derse ayrılan süre yeterli olmakla birlikte, 14 asırlık bir İslâm medeniyet miras ve tecrübesinin bir yıllık müfredat kapsamında yeterli seviyede aktarılamayacağı dolayısıyla dokuzuncu sınıftan itibaren her yıl zorunlu ders olarak okutulması gerektiği sonucu elde edilmiştir. Ders kitabının da ihtişamlı bir medeniyet birikimini yansıtmaya becerisi ile dersin geliştirilmesine katkı sağlama başarısı bakımlarından da yetersiz olduğu görülmüştür.

Süreç değerlendirilmesi: Öğretmenlerin öğrencilerle iletişim kurmada başarılı oldukları, ancak öğrencilerden geri bildirim alma noktasında aynı başarıyı gösteremedikleri görülmüştür. Aynı zamanda İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı öğrencileri de sağlıklı bir medeniyet tasavvuru geliştirmesi bakımından başarısız olduğu için planlanan ile gerçekleşen durum arasındaki uyumdan söz edilemez. Ders okutan öğretmenler mesleklerini severek icra etmelerine rağmen, büyük çoğunluğunun kişisel ve mesleki gelişimlerini yeterince önemsemedikleri ve yönetim ve eğitim sisteminden kaynaklı sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Bu durumun söz konusu öğretim programının hedeflediği “öğrencilerde sağlıklı bir medeniyet tasavvuru geliştirme” bakımından önemli bir engel oluşturduğu tespit edilmiştir.

Ürün değerlendirmesi: Öğretmenlerin İslam Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı ve uygulanmasında kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin almış oldukları eğitimler yetersiz olup, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı okur-yazarlığı açısından başarısız oldukları görülmüştür. Öğretmenler, uygulamakta oldukları İslam Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programını öğrenci ilgi ve

⁴² Özcan Demirel, Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya, s.194

ihtiyaçlarını karşılayabilme düzeyi ile öğrencilerde sağlıklı bir medeniyet tasavvuru geliştirme yeteneği bakımlarından orta düzeyde başarılı görse de öğrencilerin kendi kültür ve medeniyetlerine katkı sağlayabilme becerisine sahip bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlama düzeyi bakımından %9,52 gibi oldukça düşük bir seviyede başarılı bulunmuşlardır. İslam kültür ve medeniyet mirası İmam Hatip Lisesi öğrencilerine mahsus bir birikim olmaktan ziyade, toplum bütün fertlerini ilgilendiren ortak bir mirastır. Dolayısıyla diğer ortaöğretim kurumlarında da okutulması gerekliliği bir ihtiyaç olarak tespit edilmiştir. 2015 yılından itibaren İmam Hatip Liselerinin 12. sınıflarında okutulmakta olan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının, öğretmen görüşlerine göre hedeflenen kazanımları gerçekleştirebilmesi kabiliyeti yönünden başarısız olduğu tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler doğrultusunda İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programı, öğrencilerde öngörülen sağlıklı bir medeniyet tasavvuru geliştirme ve kimlik inşa etme noktalarında yetersiz bir durum arz etmekte olup başarısız bulunmuştur.

ÖNERİLER

Karar Alıcılar İçin Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgular ve ortaya çıkan sonuçlara göre İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutmakta olan öğretmenlerin profilleri ile öğretim programının değerlendirilmesi ve yeniden geliştirilmesi bakımından uygulamada varolan problemlerin çözümlerine katkı sağlayacağı düşüncesiyle geliştirilen öneriler aşağıya çıkarılmıştır.

1. Yüksek Öğretim Kurumları uzun vadede lisans seviyesinde İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretmenliği bölümü ihdas etmelidir. Kısa vadede öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenleri ile Tarih dersi öğretmenleri arasından İslâm kültür ve medeniyeti alanına ilgi duyan öğretmenlere tezsiz yüksek lisans yapma imkanı tanınarak İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretmeni olarak atamaları yapılmalıdır.

2. Yüksek Öğretim Kurumları İslâm kültür ve medeniyeti alanında ve özellikle de tarih ve medeniyet araştırmaları alanında lisansüstü eğitim programları açmalı, ders okutan öğretmenler bu alanda yüksek lisans ve doktora yapma imkanlardan faydalandırılmalıdırlar. Bu alanda lisansüstü eğitim yapan öğretmenler lisansüstü eğitim yaptıkları için ödüllendirilmeli, özlük hakları da iyileştirilmelidir. Görevde yükselme ve atamalarda lisansüstü eğitim yapan öğretmenlere öncelik tanınmalıdır.

3. Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi öğrencilerin derse karşı ilgilerini artırmak için YKS sınavlarında alanla ilgili sorulara yer vermelidir.

4. MEB, Talim Terbiye Kurulunun öğretmenlerin ders okutma görevine ilişkin 9 sayılı kararını gözden geçirerek yeniden düzenlemelidir.

5. MEB, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının tanıtılması ve uygulamasına yönelik hizmet içi eğitimler düzenlemelidir.

6. MEB, öğretmenlerin süreç boyunca motivasyonlarını korumalı ve bu alanda sürdürülebilir bir süreç yönetimi için öğretmenlik mesleğinin itibarını artırıcı tedbirler almalıdır. Öğretmenlik mesleği tercih edilebilir bir meslek haline getirmelidir.

7. MEB, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini okutan öğretmenlere başta İslâm kültür ve medeniyeti olmak üzere kişisel ve mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak hizmet içi eğitim imkanları sağlamalıdır.

8. MEB, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini 9. sınıftan itibaren her yıl zorunlu ders olarak okutulacak şekilde düzenlemeli, halen diğer ortaöğretim kurumlarında seçmeli ders olarak okutulmakta olan dersin zorunlu ders haline getirerek yaygınlaştırmasını sağlamalıdır.

9. MEB, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programında hedefler belirlerken yerel ve bölgesel çevre özelliklerini dikkate almalı, öğrencilerin günlük yaşamda kullanabileceği bilgi ve beceri kazanımlarına yer vermelidir.

10. MEB, ders içeriklerini öğrenci ilgisini çekebilecek bilimsel verilerle donatmalı, İslâm kültür ve medeniyeti alanı ile ilgili başta tıp, farmakoloji, mimarlık, mühendislik ve astronomi olmak üzere İslâm dünyasının bilim tarihi alanındaki gelişmelerine ve katkılarına daha fazla yer vermelidir.

11. MEB, öğretim programına başta Siyer-i Nebi olmak üzere Peygamber ve sahabe hayatları ile İslâm kültür ve medeniyetine adanmış şahsiyetlerin katkılarına yer veren ideal yükleyici nitelikte içerikler ilave etmelidir.

12. MEB, İslâm dünyasının karşı karşıya olduğu problemlere ilişkin içeriklere yer vermelidir. İslâm medeniyetini hedef alan uluslararası tehditler ile bu alandaki güç ve denge oluşumları bağlamında çağdaş medeniyetlerle kıyas ve Batı uygarlığı ile ilişkilere de yer veren zengin içerikler hazırlamalıdır.

13. MEB, İslâm medeniyetinin Batı medeniyeti ile karşılaşması ve ortaya çıkan problem alanları ile bunlara karşı çözüm önerilerine ders kitabında yer vermelidir. Ayrıca İslâm dünyasındaki bilimsel keşif ve gelişmeler ile Batı dünyasında çalışan bilim adamları ve bunların bilim dünyasına katkılarına ders kitabında yeterince yer vermelidir.

14. MEB, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi ders kitabını baskı kalitesi bakımından ihtisamlı bir medeniyet mirasını yansıtabilecek şekilde yeniden tasarlamalıdır.

15. MEB, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi ders kitabını İslâm kültür ve medeniyetine ilişkin tüm konuları kapsayacak ve dersin geliştirilmesine imkân tanıyacak şekilde yeniden düzenlemelidir.

16. MEB, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programını, çevreye uyarlanabilmesi, medeniyet tartışmalarına imkân tanıyacak yapıya kavuşturulması, öğretim stratejileri ile yöntem ve tekniklere ilişkin açıklamalara yeterince yer vermesi, eleştirel düşüncüyü geliştirmesi, öğrencilerde planlı çalışmaya teşvik etmesi, ders

konularının dengeli dağılımı ve öğrencilerde sağlıklı bir medeniyet tasavvuru oluşturması bakımlarından yeniden yapılandırılmalıdır.

Uygulayıcılar İçin Öneriler

1. Okul yöneticileri, İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi derse özgü öğretmen ataması yapılıncaya kadar İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenleri tarafından okutulmasını sağlamalı ve görevlendirmelerde öncelikle İslâm kültür ve medeniyeti dünyasının inşasında sorumluluk hisseden öğretmenleri tercih etmelidirler.

2. Okul yöneticileri, öğretmen görevlendirirken seçici davranmalı ve yöneticilerin zorunlu ders görevini yerine getirme ihtiyaçları ile farklı branş öğretmenlerinin ders ücreti taleplerini karşılamaya yönelik girişim ve tutumlardan uzak durmalıdır.

3. Okul yöneticileri, okuldaki çalışma ortamını tehdit edecek ve çalışma barışını sekteye uğratacak tutum ve davranışlardan kaçınmalı ve öğretmenleri başta teknolojik imkanlar olmak üzere okuldaki tüm imkanlardan yararlandırmalıdır.

4. Öğretmenler İslâm kültür ve medeniyet dünyasındaki gelişmeleri yakından takip etmeli, İslâm kültür ve medeniyet alanı ile ilgili okumalara ağırlık vermelidirler.

5. Öğretmenler, öğrencilerde sağlıklı bir medeniyet tasavvuru geliştirebilmek adına ders içi etkinliklerde daha ziyade grup çalışması, problem çözme, proje yapma, münazara ve gezi-gözlem gibi yöntem ve teknikleri önemsenmelidirler.

Araştırmacılar İçin Öneriler

1. Benzer bir araştırma İmam Hatip Liseleri dışındaki diğer ortaöğretim kurumlarında seçmeli ders statüsünde okutulan İslâm Kültür ve Medeniyeti dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine göre karşılaştırılmalı olarak incelenmesi şeklinde gerçekleştirilebilir.

2. Benzer bir araştırma İslâm Kültür ve Medeniyeti dersini zorunlu veya seçmeli statüde okuyan öğrencilerde gerçekleşen medeniyet tasavvurları ve kimlik inşalarına yönelik mukayeseli olarak gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Adem, Mahmut. *Eğitim Planlaması*. Ankara: Ekinoks Yayınevi, 2008.

Bartlett, Steve ve Burton, Diana. *Eğitim Bilimine Giriş (Introduction to Education Studies)*. Çeviren Birsal Aybek. Ankara: Anı Yayınları, 2014.

Bhambra, Gurminde K. *Moderniteyi Yeniden Düşünmek Post-Kolonyalizm ve Sosyolojik Tahayyül*. 1. bs. Çeviren Özlem İlyas. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Braudel, Fernand. *Uygarıkların Grameri*. 4. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?* 19. bs. Çeviren Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Demirel, Özcan. *Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya*. 25. bs. Ankara: Pegem Akademi, 2017.

Elias, Norbert. *Uygarlık Süreci*. 8. bs. Çeviren Ender Ateşman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Emin, Nazmi. *İhtişamlı Medeniyetten Hazin Sona Endülüs*. 1. bs. İstanbul: Eren Pazarlama Kültür Yayınları, 2017.

Febvre, Lucien. *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*. 1. bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995.

Garaudy, Roger. *İnsanlığın Medeniyet Destanı*. 2. bs. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2007.

Garaudy, Roger. *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*. 5. bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.

Görmez, Mehmet. «Dünyayı İmar Etmek.» *Diyanet Aylık Dergi*, no. 247 (2011): 1-3.

Gültekin, Mehmet. «Program Geliştirmeye İlişkin Temel Kavramlar.» *Öğretimde Program Geliştirme ve Değerlendirme* içinde, düzenleyen: Behçet Oral ve Taha Yazar. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017.

Huntington, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması*. 7. bs. Düzenleyen: Murat Yılmaz. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

İbn-i Haldun. *Mukaddime*. 11. bs. Düzenleyen: Süleyman Uludağ. Cilt I. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Kalın, İbrahim. *Barbar, Modern, Medeni*. 1. bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Kalın, İbrahim. *Ben, Öteki ve Ötesi İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*. 3. bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

Karacaoğlu, Ömer Cem. *Eğitimde Program Geliştirme*. 2. bs. Ankara: Nobel Akademi Yayınları, 2020.

Karlığa, Bekir. *Medeniyet Bilinci*. İstanbul: Pelikan Basım, 2019.

Kutluer, İlhan. *Medeniyet*. Cilt 28, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Kutub, Seyyid. *Fi Zılâli'l-Kur'ân*. Cilt 6. 12 cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1992.

Lukacs, John. *20. Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu (The End of Twentieth Century and The End of Modern Age)*. İstanbul: Bilgin Yayıncılık, 1995.

M.E.B. «İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Lisesi İslâm Kültür ve Medeniyeti Dersi Öğretim Programı.» *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü*. Ankara, 2015.

Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. 23. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Miquel, Andre. *Doğuşundan Günümüze İslâm Medeniyeti*. Çeviren Ahmet Fidan ve Hasan Menteş. İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 2003.

Özarpınar, Yılmaz. *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü*. 3. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.

Özarpınar, Yılmaz. *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.

Özakpınar, Yılmaz. *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Özçelik, Ali. *Eğitimde Program Geliştirme ve Öğretim (Genel Öğretim Yöntemi)*. 3. bs. Ankara: Pegem Akademi, 2014.

Özkeçeçi, Şule Bilge. «İpek Yolunun Geri Bildirimi: Modernleşme.» *Medeniyetler Güzergahı: İpekyolu* içinde, düzenleyen: Mehemet Bulut. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2014.

Said Halim Paşa. «İslâm'da Teşkilat-ı Siyasiye.» *Sebilürreşad*, 1922.

Şeriati, Ali. *Medeniyet Tarihi II*. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.

Tekin , Uğur, Sözen, Didem, Murat, Mualla, Odabaşı, Battal, Esra, Şimşek, ve Özen, Dilan. «Program Geliştirmenin Temel İlkeleri.» *Eğitimde Program Geliştirme* içinde, düzenleyen: Battal Odabaşı, 24. bs. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.

Tekineş, Ayhan. «İslam Medeniyetinin Kuruluşunda Ashab-I Kiram.» *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XIV*, no. 2 (2010): 57-72.

Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Toynbee, Arnold J. *Uygarlık Yargılanıyor*. 2. bs. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2011.

Yanpar Yelken, Tuğba, ve Konokman, Yavuz. «Program Geliştirmede Hedefler.» *Eğitim Program Geliştirme ve Değerlendirme* içinde, düzenleyen: Behçet Oral ve Taha Yazar. Ankara: Pegem Akademi, 2017.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Cilt 5. 10 cilt. İstanbul: Huzur Yayınları, 2003.